

Вербіцька Мар'яна Василівна
к.ю.н., доц. кафедри правового
регулювання економіки і
правознавства юридичного
факультету Тернопільського
національного економічного
університету,
тел. 067-810-41-71

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОЄЧАСНОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню принципу своєчасності судового розгляду цивільних справ. Визначаються фактори, які спричиняють порушення встановлених ЦПК України процесуальних строків. Висвітлюються основні проблеми, пов'язані з дотриманням вказаного принципу. Окреслюються деякі шляхи їх вирішення. Акцентується увага на актуальності вказаної проблематики.

Аннотация. Статья посвящена исследованию принципа своевременности судебного разбирательства гражданских дел. Определяются факторы, вызывающие нарушение установленных ГПК Украины процессуальных сроков. Освещаются основные проблемы, связанные с соблюдением этого принципа. Определяются некоторые пути их решения. Акцентируется внимание на актуальность указанной проблематики.

Summary. The article is devoted to research the principle of timeliness trial of civil cases. The factors that cause violations of the CPC of Ukraine established procedural terms are identified. The main issues related to compliance with specified principle are highlights. Also some solutions of them are defines. Emphasis is on the importance specified issues.

Ключові слова. Своєчасність, оперативність, раціональна процесуальна форма, процесуальні строки, цивільне судочинство, скорочення процедури.

Ключевые слова. Своевременность, оперативность, рациональная процессуальная форма, процессуальные сроки, гражданское судопроизводство, сокращение процедуры.

Key words. Timeliness, efficiency, rational procedural form, procedural terms, civil litigation, reduction procedure

«Тоді лише пізнається цінність часу,
коли він втрачений»

Г. Сковорода

Постановка проблеми. У ст. 1 ЦПК України завданнями цивільного судочинства визначено справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Своєчасності судового розгляду цивільних справ сьогодні приділяється багато уваги і законодавцем, і науковцями-процесуалістами, і практиками. Однак проблема порушення судами встановлених цивільним процесуальним законодавством строків та несвоєчасного вирішення цивільних справ, на жаль, залишається невирішеною. Це призводить до зневіри громадян в ефективності цивільного судочинства, зокрема, та у державі загалом, головним обов'язком якої має бути утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Стан дослідження проблеми. Оскільки аспект своєчасності судового розгляду є наріжною проблемою сучасного судочинства, вона активно досліджується як науковцями (О. Рожновим, С. Сенік, О. Пушняком і т.д.), так і практиками, однак потребує подальшого глибокого наукового вивчення як детермінанти якісного, своєчасного та справедливого вирішення цивільних справ судами.

Мета статті полягає в дослідженні процесуальної сутності принципу своєчасності судового розгляду цивільної справи, основних проблем його реалізації в правозастосовній діяльності та окресленні можливих шляхів їх вирішення.

Основні результати дослідження. Для вирішення вказаної проблеми, насамперед, слід звернутися до принципів цивільного процесуального права, які виступають основою як для нормотворчої, так і правозастосовної діяльності у сфері цивільного процесу.

Серед принципів, закріплених у науці цивільного процесуального права, слід виокремити принцип раціональної процесуальної форми, який спрямований на забезпечення своєчасності, правильності та ефективності цивільного судочинства. Раціональна процесуальна форма визначається стадійністю процесу, строками, передбаченими для конкретних процесуальних дій, у тому числі для оскарження судових рішень та їх перегляду в апеляційній та касаційній інстанції тощо. О. Рожнов дефініює раціональну процесуальну форму як нормативну модель, що організовує й упорядковує процесуальну діяльність через систему законодавчо закріплених вимог, а також рух цивільної справи у часі й просторі [1, с. 4]. Таким чином, ми погоджуємося з цитованим твердженням стосовно того, що вказаний принцип тісно переплітається і з іншими принципами системи цивільного процесуального права (принцип законності, змагальності, диспозитивності), які в результаті забезпечують своєчасність вирішення цивільної справи. Отже, своєчасність судового розгляду і вирішення цивільного спору є елементом забезпечення раціональної цивільної процесуальної форми.

Поряд з тим вважаємо за необхідне уточнити дефінітивний апарат, який має місце, коли йдеться про строки судового розгляду цивільної справи та вирішення її по суті.

Ще в дореволюційній Росії вважалося, що «чим коротший і легший шлях від пред'явлення позову до судового рішення, тим процес досконаліший» [2, с. 329]. З цим твердженням гармоніює позиція О. Рожнова щодо виокремлення принципу оперативності у системі принципів цивільного процесуального права. Ми не зовсім погоджуємося з вказаним науковцем, оскільки з даного приводу вважаємо доречними зауваження І. Турчин-Кукаріної, що об'єктивною необхідністю для цивільного процесу є не стільки оперативність судового розгляду та ухвалення кінцевого рішення у справі, як своєчасність вищевказаної судової діяльності [3, с. 297].

О. Ісаєва вказувала на те, що дуже короткі строки розгляду цивільних справ не завжди забезпечують можливість прийняття судами законних і обґрунтованих рішень, оскільки «швидко – не завжди правильно» [4, с. 18-19].

Таким чином, у ході розгляду кожної конкретної цивільної справи суду доводиться балансувати між забезпеченням швидкого вирішення цивільно-правового спору по суті та прийняттям законного та обґрунтованого рішення.

Саме термін «своєчасність судового розгляду», на нашу думку, максимально відображає таку судову діяльність, коли затрачається мінімум часу, необхідного для встановлення об'єктивної істини у справі і, відповідно, ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

На практиці на дотримання принципу своєчасності судового розгляду впливають різні фактори. Ми вважаємо, що усі причини, через які порушується вказаний принцип умовно можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних причин слід

відносити, наприклад, велику завантаженість судів загальної юрисдикції, недосконалість цивільного процесуального законодавства, відсутність цивільних процесуальних конструкцій, які забезпечуватимуть оперативний судовий захист таких цивільних прав чи інтересів, які є життєво важливими і потребують негайного захисту тощо. Серед суб'єктивних причин, тобто таких, які залежать від волі суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, необхідно відзначити недобросовісне відношення судді до своїх професійних обов'язків, затягування судового процесу його учасниками (сторонами, третіми особами, свідками тощо).

При цьому зрозуміло, що усунути суб'єктивні причини недотримання принципу своєчасності судового розгляду легше та простіше, ніж об'єктивні. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 27 ЦПК України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати свої процесуальні обов'язки. А у випадку, коли, наприклад, сторона внаслідок недобросовісної поведінки затягує цивільний процес, суд може застосувати до неї заходи процесуального примусу (вилучити доказ для дослідження, піддати приводу свідка).

Щодо дисципліни суддів хочемо зауважити, що у Постанові Пленуму ВСУ «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» № 12 від 03.12.1997 р. констатовано, що незадовільна організація судових процесів, зниження рівня виконавчої дисципліни, несвоєчасне оформлення документів, недостатній контроль за цим з боку голів судів, а також поверховий розгляд окремих цивільних справ, призводять не лише до скасування судових рішень, а й до затягування остаточного вирішення справ [5].

На усунення вищезазначених обставин спрямовані норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 83 Закону), які регламентують, що у випадку невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви чи справи протягом строку, встановленого законом, він може притягуватися до дисциплінарної відповідальності [6].

Тобто важелі впливу для усунення суб'єктивних чинників порушення принципу своєчасності судового розгляду передбачені, і ми вважаємо, що вони можуть бути достатньо дієвими.

Набагато складнішою виглядає ситуація щодо усунення об'єктивних причин недотримання принципу своєчасності судового розгляду цивільної справи.

Зокрема, і науковцями-процесуалістами, і суддями, й іншими практикуючими юристами постійно актуалізується питання щодо надмірної завантаженості суддів судів загальної юрисдикції.

Так, відповідно до статистичних даних, поданих ВСС України середньомісячне надходження на одного суддю місцевого загального суду у 2011 році становило 139,6 справ і матеріалів (15,3 % більше порівняно з аналогічним періодом 2010 року) [7].

Не є виходом із такої ситуації збільшення корпусу суддів, тому шляхи вирішення проблеми слід шукати, наприклад, у законотворенні, спрямованому на спрощення судових процедур, нормативне забезпечення своєчасності розгляду цивільних справ, у запозиченні досвіду ефективного суддівського адміністрування в зарубіжних країнах тощо.

Хочемо відзначити, що своєрідну панацею запропонував очільник Ради суддів України Я. Романюк. Він рекомендував внести зміни до ЦПК щодо ліквідації інституту наказного провадження, а також до низки інших законів стосовно можливості стягнення заборгованості на підставі виконавчого напису нотаріуса. Я. Романюк наголосив, що «розглядаючи правову природу наказного провадження, яка полягає у задоволенні судом безспірних вимог, варто зауважити, що надання повноважень на видачу судового наказу не

узгоджується із призначенням судової гілки влади, завдання якої полягають саме у розгляді та вирішенні спорів про право» [8].

Ми вважаємо вищеописану пропозицію щодо ліквідації інституту наказного провадження спірною, тому що: по-перше, виходячи із останніх змін від 07.07.2010 р., внесених до ст. 96 ЦПК України, із переліку вимог, за якими може бути видано судовий наказ, виключили вимоги, що ґрунтуються на письмових правочинах, тому вести мову про передачу повноважень щодо підтвердження безспірності таких вимог до компетенції нотаріусів шляхом вчинення виконавчого напису недоцільно; по-друге, перелік вимог, визначений ст. 96 ЦПК України містить п'ять пунктів і за жодною з передбачених у ньому вимог не може стягуватися заборгованість на підставі виконавчих написів нотаріуса; по-третє, автор законопроекту визначає призначенням судової гілки влади – розглядати та вирішувати спори про право, повністю ігноруючи інститут окремого провадження, мета якого – підтвердження наявності чи відсутності юридичних фактів.

Неоднозначною є позиція деяких процесуалістів щодо того, що наказне провадження є чинником перенавантаження судів, тоді як інші науковці, навпаки, наголошують на тому, що у випадку кредитних договорів механізм видачі судового наказу працював ефективно і злагоджено. Той факт, що сьогодні спори, що виникають з кредитних правовідносин, розглядаються в позовному порядку, не сприяє вирішенню проблеми надмірної завантаженості суддів, швидше – ще більше її загострює.

Ще одним кроком законодавця, спрямованим на вирішення описуваної проблеми вважаємо Закон України «Про судовий збір», який також опосередковано спрямований на зменшення завантаженості судів, оскільки встановлені ним високі ставки судового збору однозначно впливають на кількість позовів,

спрямованих на розгляд до суду. Хоча зрозуміло, що таким чином порушується основоположний принцип цивільного процесуального права про доступність цивільного судочинства, зводиться нанівець конституційне право кожного на захист своїх прав та свобод у суді (ст. 55 Конституції України), порушується норма ч 1. ст. 3 ЦПК, відповідно до якої кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Таким чином, оптимізувати навантаження на суддів, безперечно, необхідно, але не за рахунок конституційних прав та свобод громадян України.

Зокрема, у висновку №6 Консультативної ради європейських суддів Ради Європи від 24.11.2004 р. «Про справедливий судовий розгляд у розумні строки і роль судів у судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів» викладено деякі принципи, які стали основою для процесуального законодавства багатьох зарубіжних країн:

- принцип розгляду справи не більше, ніж на двох судових засіданнях — попередньому і основному (для надання доказів, аргументів і винесення рішення);
- принцип припинення будь-яких спроб неправомірного використання судових процедур із застосуванням санкцій відносно сторін і адвокатів;
- принцип активної ролі суду в забезпеченні оперативності судового розгляду з дотриманням при цьому прав сторін і принципу їх рівності;
- принцип свободи визначення суддею форми ведення судочинства (усної чи письмової), за винятком випадків, передбачених законом [9].

Інша пропозиція висунута суддівським співтовариством, і полягає вона в тому, щоб узаконити науково обґрунтовані норми навантаження на суддів, іншими словами – встановити нормативи суддівської діяльності. Звичайно, такі нововведення дійсно спростили та упорядкували би роботу суддів, сприяли би своєчасному розгляду цивільних справ з ухваленням законних та обґрунтованих рішень, служили би захистом для судді, наприклад, у випадку застосування щодо нього дисциплінарного стягнення, якщо кількість справ, що перебувають на його розгляді перевищує встановлений норматив. Однак невирішеним залишається питання про надлишок цивільних справ, який однозначно з'явиться у випадку встановлення суддівських нормативів і їх застосування щодо суддів.

Ми з приводу можливості розвантаження суддів судів загальної юрисдикції маємо свою точку зору, яка полягає у тому, що недоцільною є подвійна підсудність адміністративних справ, визначена ст. 18, 20 КАС України.

Мета розгляду окремих категорій адміністративних справ місцевими судами як адміністративними судами полягає в тому, що вони є доступнішими для громадян, оскільки структура системи загальних судів загальної юрисдикції передбачає наявність місцевого суду у кожному районі, районі в місті, у місті, а окружних адміністративних судів створено двадцять п'ять відповідно до визначених Указом Президента України округів.

Однак, на наш погляд, адміністративні позови, які можуть розглядатися в порядку скороченого провадження, передбаченого ст. 183-2 КАС України, можуть надсилатися до окружних адміністративних судів поштою, а всі решта – безпосередньо розглядатися окружними адміністративними судами. Прикладом недоречності зазначеного правила щодо підсудності, вписаного у

КАС України є ситуація, яка склалася у 2010-2011 рр., коли до місцевих судів як адміністративних масово зверталися такі категорії позивачів як діти війни, працюючі пенсіонери, особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, внаслідок чого робота судів була утруднена, а навантаження на кожного суддю та його помічника зростало щодня і вони не могли приділити достатньої уваги справам позовного, наказного провадження тощо.

Слід зауважити, що на вирішення проблеми забезпечення своєчасного судового розгляду цивільних справ спрямовуються зміни до чинного цивільного процесуального законодавства, які є одним із шляхів реалізації судової реформи, курс на проведення якої проголошений нині в нашій державі.

Так, відповідно до змін від 07.07.2010 р. значно скоротилися цивільні процесуальні строки, стали жорсткішими правила щодо оскарження судових рішень.

Ми вважаємо такий підхід до вирішення питання про забезпечення своєчасного судового розгляду цивільних справ формалістським. Неможливо за рахунок суто технічного і не завжди продуманого скорочення процесуальних строків добитися поставленої мети – своєчасного ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення. Навпаки, наприклад, скорочення строку на апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції до десяти днів на практиці призводить лише до того, що сторони чи інші особи, які мають право на таке оскарження, просто не встигають вчасно подати апеляційну скаргу. Якщо суд першої інстанції проголошує вступну та резолютивну частину ним ухваленого рішення, то відповідно до ст. 209 ЦПК складання повного рішення може бути відкладено на строк до п'яти днів з дня закінчення

розгляду справи. Тобто теоретично у потенційного скаржника залишається вже п'ять днів.

Не завжди виправдовують себе й інші шляхи скорочення судової процедури, наприклад, внесені зміни до ст. 130 ЦПК України дозволяють судді на власний розсуд вирішувати питання про необхідність проведення попереднього засідання. З одного боку, таке правило дозволяє скоротити процедуру розгляду справи судом, а з іншого – призводить до того, що судді не з'ясовують наперед ті важливі питання, які розглядаються на попередньому засіданні, а сторони не можуть зорієнтуватися – до чого їм готуватися: до попереднього засідання чи до початку повноцінного розгляду справи по суті. Тепер у сторін можуть виникнути труднощі з поданням доказів, які мають бути подані на попередньому засіданні, а якщо воно не проводиться, – до початку розгляду справи по суті.

Отже, хоча строки і скоротили, однак це не зовсім якісно вплинуло на дотримання принципу своєчасності судового розгляду цивільних справ.

Так, відповідно до офіційних статистичних даних за 2011 рік із порушенням процесуальних строків, встановлених ЦПК України, у порядку цивільного судочинства розглянуто 135,2 тис. або майже 7 % від загальної кількості розглянутих справ і матеріалів [7].

Іншим прикладом може служити розгляд справ касаційною інстанцією. Часто трапляється, що визначений у ЦПК України місячний строк розгляду касаційної скарги не дотримується внаслідок перевантаження ВСС України.

Висновки. Отже, пріоритетним напрямом забезпечення дотримання принципу своєчасності судового розгляду цивільних справ має бути удосконалення цивільної процесуальної форми, створення найбільш сприятливого порядку для процесуальної

діяльності суду, а не безпідставне скорочення процесуальних строків, що призводить не стільки до досягнення поставленої мети, скільки до порушення конституційних прав і свобод людини. Досягнення оперативності судового розгляду не може йти в розріз з іншими принципами цивільного судочинства. Потребує детального аналізу й удосконалення також і політика суддівського адміністрування. Кожен крок у сфері здійснення судової реформи має бути продуманим, виваженим, позитивно оціненим як науковцями-процесуалістами, так і практиками. Лише в такому випадку ми зможемо прогнозувати сприятливу судову перспективу в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / О. В. Рожнов ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 18 с.
2. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса / Е. В. Васьковський ; под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – 464 с.
3. Турчин-Кукаріна І. Визначення змісту та обсягу цивільно-процесуального оціночного поняття «розумний строк» / І. Турчин-Кукаріна // Право України С. 294-301. № 7
4. Исаева Е. В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе : учебно-практ. пособие / Е. В. Исаева. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 224 с.
5. Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ : Постанова Пленуму ВСУ від 03.12.1997 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94>
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453–VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17>
7. Судова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html
8. Піонтківська О. Процесуальна панацея від навантаження / О. Піонтківська // Закон і бізнес. – 28.05—03.06.2011. – № 22 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://zib.com.ua/ua/3305->

[procesualna_panaseya_vid_navantazhennya.html](http://zib.com.ua/ua/3305-procesualna_panaseya_vid_navantazhennya.html)

9. Чим більше справ, тим менша швидкість // Закон і бізнес. –

09.04—15.04.2011. – № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу

: <http://zib.com.ua/ua/1899->

[chim_bilshe_sprav_tim_mensha_shvidkist.html](http://zib.com.ua/ua/1899-chim_bilshe_sprav_tim_mensha_shvidkist.html)